

A *Gönczi-énekeskönyv* és a MOLNÁR ALBERT-féle zsolnárfordítás 1703-as kiadása újabb bizonyítékot nyújt arra, hogy a XVI. század örökségének, a „zsolnárokból való isteni dicséretnek“ műfajának még a XVIII. század elején is van keletje: a régi énekeskönyveket újra kiadják, sőt bővítgetik, „megjobbítják“.

Közlő: DR. HOLL BÉLA.

A *Merkur von Ungarn* és az *Ephemerides Budenses* kapcsolatairól. XVIII—XIX. századi hírlaptörténetünk számos rövidéletű folyóirat és hírlap létezéséről számol be. Lelkes kezdeményezés, — hálás, érdeklődő, de kicsiny és szerveszetlen olvasóközönség, — anyagi nehézségek, — a hatóságok akadékoskodásai, — apró kényszerszünetek, majd a végleges elhallgatás: íme, ennyiben foglalható össze e sajtótermékek élete és halála. Figyelmesebb vizsgálat után azonban lehetetlen összefüggést észre vennünk a különböző lapok időben egymáshoz közelálló kötetei között — s ennek felismerésével máris nagyobb, kevésbé szaggatott vonalakat húzhatunk meg sajtónk fejlődésének rajzában.

Különösen jól ismerhető fei ez az összefüggés az 1786—87-ben (valójában 1788 közepéig) megjelent *Merkur von Ungarn*, s az 1790 áprilisában megindult *Ephemerides politicae et Litterariae*, röviden *Ephemerides Budenses* között. A *Merkur* KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY havonta megjelenő lapja, tudományos folyóirat igényével, harcot ígérve a felvilágosodás ellenségei ellen; de a vállalt színvonalat elérni nem tudja, s iskolatörténeti adattárrá süllyed. Ezzel, s néhány — nem is nagyon merészen felvilágosodott — cikkével elérte azt, hogy közönsége elfordult a kezdetben szívesen fogadott folyóirattól, mely némi küzködés után feladta a harcot. — Az *Ephemerides Budenses* TERTINA MIHÁLY tanár és költő szerkesztésében indul útjára, melyen a nehézségek 1793 elején fogják megállítani; Tertina maga csak 1790 októberéig szerkesztője a lapnak.¹ A *Merkur* és az *Ephemerides* között felismerhető egység növeli szellemi életünk e két orgánusának jelentőségét; a kettő közötti különbség pedig a 80-as évek végén lefolyt politikai és társadalmi fejlődésre vet világot.

Mind a *Merkur*, mind az *Ephemerides* az akkor szokásos beköszöntővel indult meg. A *Merkur* „Entwurf einer Litterarzeitung für das Königreich Ungarn“ c. hosszadalmas bevezetése a következőket ígéri: meg fogja ismertetni olvasóit az ország tudományos és hivatali személyzetével; az iskolák tanítási anyagával és tankönyveivel; tudományos intézmények, tudományos, irodalmi és művészeti vállalkozások sorsával és eredményeivel; rövid dolgozatokat fog továbbá közölni „nevetséges, téves vagy káros beszéd- és cselekvésmódok ellen, előítéletek, babonás vélemények és szokások, képmutatás, bigottság, ostobaság, fanatizmus, a tudományos egyeduralom és zsarnokság ellen; s az ebből származó ártalmas álnokságok, csalárdságok, üldözések, a felvilágosodás akadályoztatása, s más bajok ellen“. Helyet kíván adni végül a lap a bel- és külföldi politikai híreknek: a belföldi politikai és társadalmi élet minden jelentős eseményét regisztrálni fogja, a külföldiekből azonban csak a legfontosabbakat: elsősorban azokat, amelyek a magyar és osztrák tartományok életére is hatást gyakoroltak.

Az *Ephemerides* Nuncium-a a *Merkur* programjának éppen ezt az utolsó, a gyakorlatban meg nem valósított pontját szélesíti ki, elsősorban kívánva fog-

¹ Az *Ephemerides* ismertetésére és további sorsára, valamint TERTINA életére ld.: WALDAPFEL JÓZSEF: A hazai hírlap és folyóiratirodalom történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1930. 73—88. l.

lalkozni a politikai, s csak másodsorban a tudományos kérdésekkel. Főfeladatának a közügyek, törvények ismertetését, az egyházi intézmények, a gazdasági és társadalmi élet eseményeinek közlését tekinti; hadügyi, végül vegyes tárgyú cikkeket ígér, melyek kiváló eredményeket, szomorú eseteket, s — a primitív újságírára jellemzően — különleges dolgokat fognak tárgyalni. A második helyet foglalja el a tervezetben, s majd az egész lapban is, a Litteraria rovat. Teljes mértékben megegyezik ez a *Merkurnak* nem annyira bevezetésével, amely a tervezett anyagról más csoportosításban beszél, mint inkább valóságos gyakorlatával: mindaz, amit ígér, teljes mértékben megtalálható volt a *Merkur* füzeteiben, s még sorrendjük is a *Merkurban* elfoglalt helyzetüknek felel meg: elsősorban kultúrintézményekre, iskolákra, könyvtárakra vonatkozó anyagot ígér, amely a *Merkurban* erősen túltengett; azután könyvismertetések, új könyvek bejelentését: ez is állandó rovata volt a *Merkurnak*. A program további pontjai: találmányok, pályatételek felsorolása, az egyetem ügyeinek részletes ismertetése; tudósítás híres emberek életéről, haláláról, tudományos érdemeikről és műveikről; latin és magyar ünneplő versek és beszédek, — ez utóbbiak elsősorban a *Merkurhoz* csatolt mellékleteken, s a borítólapon jelentek meg.

Természetesen az *Ephemerides Budenses* sem tartja be pontosan ígéreteit, éppúgy, ahogy a *Merkur* sokoldalú tervezete sem bizonyult megvalósíthatónak. A Litteraria-részek azonban félreérthetetlenül tükrözik a *Merkur von Ungarn* stílusát és jellegét; úgy érezzük, mintha csak a *Merkur* számára gyűjtött, de fel nem használt anyag látna itt napvilágot.² Feltűnő, hogy az *Ephemerides*ben közölt Litteraria-anyag egy része KOVACHICH személyével áll kapcsolatban: több ízben jelennek meg hirdetések, rövid ismertetések 1790-ben megjelent munkáiról, s KOLINOVICS GÁBORNAK az ő gondozásában kiadott műveiről; egyik készülő gyűjteményéből pedig előzetes ismertetést ad.³ Egy másik cikk a kamarai levéltár belső ügyeinek pontos ismeretét árulja el; ez megint csak KOVACHICH tollából származhatik.⁴ A Litteraria-rovat meglehetősen nagy részét foglalja el az iskolai vonatkozású hírek és adatok közlése; iskolákra vonatkozó rendeleteket, iskolakönyvek jegyzékét közli;⁵ gyakran szerepelnek továbbá könyvismertetések, mégpedig főként vallási és természettudományi munkákról, mint a *Merkurban*; szó esik KATONA Istvánról, RÁ CZ Sámuelről, KAZINCZYRól: az *Ephemerides* tudományos életünknek ugyanazt a körét tekinti át, amit a *Merkur*. A későbbiekben — úgylátszik, egyéb anyag híján — a Litteraria-rovat jegyzékét adja a közzelmultban megjelent, vagy általában kapható könyveknek; míg a *Merkur* legnagyobbbbrészt német és latin művek megjelenését jelzi, az *Ephemerides* jegyzékeit elsősorban magyar, mégpedig politikai érdekű, azután latin, és csak csekély számú német könyv alkotja.⁶ Lassan a Politica-rovat válik uralkodóvá a lapban: előtérbe kerülnek az országgyűlés, majd a koronázás eseményei, melyek gyakran az egyéb politikai vonatkozású híreket is kiszorítják. A lap egyre egyoldalúbbá válik. Novemberben azután új szerkesztő veszi át — bizonyára nemcsak TERTINA áthelyezése miatt, hanem azért is, mert az eddigi vezetés nem volt alkalmas arra, hogy ébrentartsa az olvasóközönség érdeklődését. Az új szer-

² Itt csak az *Ephemerides* 1790. októberéig terjedő anyagát, TERTINA szerkesztőségének hónapjait vesszük tekintetbe.

³ *Ephemerides*, 1., 7., 35., 36. sz.

⁴ *Ephemerides*, 13. sz.

⁵ *Ephemerides*, 2., 9., 11., 12., 48., 49. sz.

⁶ *Ephemerides*, 29., 30., 31., 32., 44., 45., 51., 56. sz.

kesztő, SPIELENBERG PÁL, szigorú ítéletet mond elődei munkájáról: csak meggyűlöltet a lapot a sok katalógus, s a már kiadott országgyűlési idősitások ismételt közlése. „Rövid és tömör értekezések, előadások, szellemes epigrammák, az utókort érdeklő anyag minden újságírónak céljával szolgált és szolgálhat; de az *Ephemerides* szövegében az országgyűlések nyomtatásban megjelent naplóját, mint új politikai eseményt az olvasókra erőszakolni ugyanolyannak tűnik előttem, mintha S. LACIUS *Historiae*-jának, vagy C. TACITUSnak, vagy akár BONFININEK műveit adnák helyette.“

Az *Ephemerides* Litteraria-rovatának a *Merkur von Ungarn*hoz való erős hasonlóságát nem magyarázhatjuk egyedül az újságíró számára akkor és ott adódó lehetőségekből. Nem nehéz azonban megtalálnunk a két lap között a személyi kapcsolatokat. Kovachich levelezése⁷ bőven szolgáltat adatokat arra vonatkozólag, hogy TERTINA 1787 eleje óta a *Merkur* aktív munkatársa volt. KOVACHICH 1787 elején megküldi TERTINÁNAK a *Merkurt*; TERTINA 1787 márciusában válaszol és felajánlja szolgálatait:⁸ cikkeket ígér, s befolyásos ismerőseire hivatkozik, akiknek tudását és befolyását a *Merkur* érdekében hasznosítani lehetne. Következő levelében már tanácsokkal áll elő: kívánatos volna, ha a *Merkur* szépirodalmi művek ismertetését is hozná, különösen német nyelvűeket.⁹ Költői művet ír a *Merkur* számára a pesti szemináriumról, s egyéb kisebb anyagot is küld. 1787 végén, mikor a *Merkur* folytatásának lehetősége kétségesse válik, KOLLONICS kalocsai érsekhez, s egyéb pap-ismerőseihez küldi el KOVACHICHOT, hogy órá való hivatkozással kérje támogatásukat.¹⁰ 1787 második felében különösen a *Merkur* szerkesztésének technikai részleteiben veszi hasznát KOVACHICH TERTINA segítségének: ő továbbítja vidékre a folyóirat egyes példányait, ő végzi — legalább részben — a *Merkur*tal kapcsolatos levelezéseket, — MILLERREL és HANNULIKKAL például rajta keresztül érintkezik KOVACHICH¹¹ — ő készíti a név- és tárgymutatót az egyes kötetekhez, s részt vesz a korrigálás munkájában.¹² 1787 végétől kezdve még elhatározóbban szól bele a szerkesztésbe: gyűjti az ismertetésre alkalmas munkákat, iskolaákra vonatkozó adatokat gyűjt, és cikkeket tesz közzé; az ő javaslatára közli KOVACHICH az 1787-es évfolyam függelékében BATTHYÁNY IGNÁC egyháztörténeti munkájának, és FESSLER: *Anthologia hebraica*-jának ismertetését; s még 1788 közepén is telve van ötletekkel, melyek a *Merkur*ban nem fognak már megvalósulni.

1790 áprilisában megjelenik azután az *Ephemerides Budenses* első száma. A szerkesztő névtelenségbe burkolódzik, csakhamar kiderül azonban, hogy nem más, mint TERTINA, aki KOVACHICH mellett megismerkedve a folyóiratszervezés mesterségével, s okulva az ott elkövetett hibákon, újszerű, de sokban mégis a *Merkur*ra emlékeztető lapot nyújt olvasóinak. Tertina munkatársairól keveset tudunk, ez nem jelenti azonban azt, hogy lapját egyedül írta volna. A két újság rokonvonásai a kortársaknak is feltűnnek: POPOVICS Demeter, KOVACHICH lemerbergi ismerőse, már márciusban érdeklődik nála az új sajtótermék iránt, melyet Lemberg magyar lakossága már csak azért is kíváncsian vár, mivel

⁷ Országos Széchényi Könyvtár kéziratára. Quart. Lat. 43. 1—29. k.

⁸ Quart. Lat. 43. 3. k. 247 f. 1787. márc. 14.

⁹ Quart. Lat. 43. 3. k. 272 f. 1787. ápr. 24.

¹⁰ Quart. Lat. 43. 3. k. 382 f. 1787. nov. 3.

¹¹ Quart. Lat. 43. 4. k. 64. és 316 f.

¹² Lásd minderre TERTINA leveleit passim a levelezés 3. és 4. kötetében.

egyébként csak üres rémhírek jutnak el hozzájuk Magyarország eseményeiről.¹³ Kovachichhoz intézett további leveleiben TERTINÁnak szóló üzeneteket, s az *Ephemerides* pontatlan szétküldésére vonatkozó panaszokat találunk; később pedig megjegyzi: kezdetben az volt a közvélemény, hogy a lap szerkesztésében KOVACHICHnak is része van.¹⁴

Ezt a feltevést azután egészen közelről támasztja alá TERTINÁnak 1790 augusztusában Ungvárról KOVACHICHhoz intézett levele. TERTINA tanári állásra pályázik. Kéri barátját, támogassa törekvéseit, ne engedje, hogy távollétében a „budai jezsuita párt“ megfossza a kínálkozó állás lehetőségétől. Kéri továbbá, látogassa sűrűn lakását, s ügyeljen fel az *Ephemerides* ott folyó szerkesztési munkálataira; segítsen VUCHETICHnek¹⁵ a külföldi hírek kivonatolásában s a szöveg latinra fordításában; gondoskodjék arról, hogy a következő számban valóban a tervezett anyag jöjjön ki. Figyelmeztesse többi munkatársait is, bátyját és HANCOVSKYt,¹⁶ óvatosan és gondosan járjanak el a lap szerkesztésében, nehogy jó híre veszélybe kerüljön, és elelnégeinek vádaskodásra nyílják alkalmuk.¹⁷

KOVACHICH tehát nemcsak mint munkatárs — amint ez cikkeiből kiderült, — hanem úgyszólván mint helyettes szerkesztő működött közre a TERTINA-féle *Ephemerides* szerkesztésében; minden bizonnyal nemcsak TERTINA távollétében, hanem az egész idő alatt. Ők ketten jelentették 1787 óta a *Merkur von Ungarn*-t kiadó „Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur“-t is; most csak a vezetést vette át a fiatalabb, mozgékonyabb TERTINA; s ez azután néhány új munkatárs csatlakozását hozta magával.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a két folyóirat között mutatkozó jelentékeny eltéréseket sem. Legszembetűnőbb a nyelv különbözősége: a *Merkur* németül jelenik meg. KOVACHICH bevezetésében szükségesnek látja megindokolni, miért ezt a nyelvet választotta: a latin nem alkalmas az új fogalmak kifejezésére; politikai életünkben máris a német vált uralkodóvá, s ez lesz rövidesen tudományunk nyelve is. Hasonló indokolással magyaráza TERTINA: miért latin az *Ephemerides*. A latin a magyarok törvényes nyelve; használatát kis időre felfüggesztették ugyan, de most ismét feléledt; e nyelv méltósága és általánosan ismert volta előnyt biztosít számára a nemzetiségi nyelvekkel szemben. Ha tekintetbe vesszük azt, mondja TERTINA, hogy nálunk ősi szokás szerint

¹³ Quart. Lat. 43. 6. k. 207, 215 f.

¹⁴ Quart. Lat. 43. 6. k. 205., 206., 208—209. f. Az idézet POPOVIC 1790. aug. 15.-i leveléből: „Qua qua ivi, ubique querelae audivi contra Ephemerides — in quibus partem habuisse eiam Sp. D. Vestram initio suspicati sunt complures.“

¹⁵ Valószínűleg VUCHETICH MÁTYÁS, a későbbi egyetemi tanár, ekkor jogszigorló.

¹⁶ Talán HANCOVSKY ANTAL, 1777-ben egri papnövendék.

¹⁷ TERTINA KOVACHICHhoz, Ungvár 1790. aug. 4. (Quart. Lat. 43. 6. k. 72 f.) „Illud etiam quibus maximis possum Te obtestor precibus, ut adeas frequentius meum hospitium, ibique de cursu mearum Ephemeridum et scriptione recta advigiles: iuva quaeso, Te, aliquibus excerptis Exterorum novorum et Vussetichio in iis concinnandis consilio et opera Tua adsis, porrigere illi aliquid Versionis Latinae: nunc vero ad proxima Litterarum ponant huius Hungarici Libri Ecclesiastici Recensionem, altera vero vice hanc Litterarum ponant huius Hungarici Libri Ecclesiastici Recensionem, altera vero vice Odam hanc Latinam cura in iisdem reiprimi. Universim et Fratrem meum Hancovszkyum et quibus cursum mearum Ephemeridum commisi, ora, ut caute, prudenter, ordinate, accurate prodeant meae Ephemerides, ne fama mea periclitetur, et adversarii ansam criminationis inde etiam forte arripiant.“

kivétel nélkül minden közügyet latin nyelven intéznek, könnyű belátni, mennyire fontos, hogy a közügyekre vonatkozó tudósításokat is ezen a nyelven publikálják.

Másik lényeges eltérése az *Ephemerides*nek a *Merkurtól* az a tény, hogy benne a tipikusan felvilágosodott elemek, a felvilágosodott eszmék hirdetése teljesen háttérbe szorul. Szó sincs többé a felvilágosodás elméleti megalapozásáról, a fanatizmus elleni küzdelemről, a külföldi tudósokra való hivatkozásról. Ezek helyett politikai hírek nyomulnak előtérbe: hazai és külföldi események tárgyalása teszi hírlapszerűvé az *Ephemeridest*, mely ennek megfelelően nem havonta, hanem hetenként kétszer jelenik meg. Külön kiemeli az *Ephemerides* Nuncium-a a Budán tartandó országgyűlést, s a küszöbön álló koronázást: részletes tájékoztatást ígér az ülésekről, s az országgyűlés határozatairól. Az országgyűlés és a koronázási ünnepségek tartama alatt valóban az ezekről szóló beszámolók alkotják az *Ephemerides* tartalmának legnagyobb részét — igen jól jelezve ezzel azt, hogy valójában a 90-es év eseményei voltak azok, melyek a *Merkur* utódját ennyire mássá: politikai jellegű, és latin nyelvű hírlappá tették a felvilágosodott német folyóiratból. A meggyűlölt német nyelvtől való elfordulás után egy újság szerkesztője számára a magyar vagy a latin nyelv alternatívája maradt fenn; s jellemző, hogy a nem nemes származású, és honorácior-öntudattal rendelkező TERTINA mégsem a magyart, hanem a megmozduló köznemesi rétegnek leginkább megfelelő latint választja. A *Merkur* hagyományai azonban tovább élnek: bevonul latin műveltségünkbe a felvilágosodásnak néhány folyton alakuló, eredeti formáját elvesztő, de egyelőre még elevenen ható eleme: az iskolázás kérdése iránt való érdeklődés, a kritikai szellem, a tudományosság népszerűsítésének gondolata. A *Merkur* meggyökerezni nem tudó elvei a köznemesség latin nyelvén, ennek politikai érdeklődéséhez idomulva, s politikai konzervativizmusával meg-megalkudva a magyar viszonyok között számukra ekkor egyedül lehetséges úton kísérlik meg, hogy elméletből gyakorlattá váljanak.

WINDISCH ÉVA.

Adalék Gvadányi műveinek bibliográfiájához. GVADÁNYI JÓZSEF „Pöstényi fürödés” című munkájának csak az 1787. évi Pozsonyban megjelent első és egyetlen kiadását ismerjük a XVIII. és XIX. századból. PETRIK (Mo. Bibl. I. k. 953. l.) ugyan említ még egy hely és évjegy nélküli kiadást, de lelőhelyét nem ismeri. Az Országos Széchényi Könyvtár L. eleg. m. 747 ex. jelű, colligátummá egybekötött ponyvafüzetei között megtaláltam GVADÁNYI e munkájának első, önálló részét (Mészöly neoditiójában is 14—28. l.: Első történet a' Czigányokról, a' mellyet egy úri ember a' pöstényi fürödés' alkalmatosságával élő Magyar nyelven Versebbe foglalt. Utóljára tétetett egy szép világi ének. Nyomtatottt ebben az Esztendőben.“ Ha e 4 leveles, egyébként az eredetivel pontosan megegyező szövegű verset tipográfiai vizsgálatnak vetjük alá, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN adatgyűjtése alapján (A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása Bp. 1938.) aprónyomtatványunkat a Landerer-féle budai nyomda 1790 táján kiadott termékének kell gondolnunk. Erre vall TRÓCSÁNYINÁL (44. l.) szereplő VERSEGHY-könyv (Mi a poézis? 1793) helyesírásával való egyezése; csak e nyomdai sajtóságokkal közös ponyvatermékünkben az ő, ű, tz, ts, zs, (és néha 's) írása mellett a jésülés ilyen jelzése: hidgyétek, halljátok, fellyebb bánttyák, beszédgyek.

BUSA MARGIT.